

УДК 070:659.131.1(477)“1919/1939”(091)

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ТА ГОСПОДАРСЬКО-ФІНАНСОВІ УМОВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРЕСИ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ (1918–1939 рр.)

Ірина Ніронович

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, Львів, 79044, Україна, e-mail: nironovych@ukr.net

У статті висвітлюються суспільно-політичні умови розвитку української кооперації у Другій Речі Посполитій та нормативно-правові засади діяльності національних економічних структур і їх пресових видань. Показано українську кооперацію в контексті перетворення господарсько-економічних організацій в осередки національного руху.

Ключові слова: українська кооперація, пресові видання, міжвоєнна Польща, нормативно-правові засади.

Актуальність теми. Кооперативний рух сам по собі був не лише економічною діяльністю, але й значним підґрунтям розвитку українського політичного та національно-культурного життя. Одним з напрямів його практичного втілення стала професійна преса. Тут йдеться передовсім про те, що після поразки українських визвольних змагань економічно-господарська та кооперативна діяльність стала однією із легальних форм боротьби народу за своє національне існування, а практично вона могла реалізуватися у друкованому слові. Не було випадковим, що кооперативний рух та його видання очолили ті особи, які пройшли випробування на фронтах національної революції. В українській історіографії проблеми відзначено заслугу цих діячів, яка полягала у тому, що високі морально-духовні цінності визвольних змагань було перенесено у сферу мирної кооперативної праці [5, с. 94].

Активні діячі українського кооперативного руху у Галичині стали і його першими дослідниками: А.Палій, А.Мудрик, М.Хронов'ят, Є.Храпливий, О.Барилія, М.Левитський, М.Холєвчук, Ю.Павликовський та ін. Сучасний рівень історіографії проблеми визначають праці М.Герасименка, Г.Ковальчака, С.Злупка, С.Макарчука, Л.Олесневич, Я.Хонігсмана, Ю.Сливки та ін. Проблему висвітлюють і окремі кандидатські дисертації [10; 13]. Однак теоретико-правові аспекти кооперативного руху та кооперативної преси заторкувалися дослідниками лише спорадично.

Завдання статті полягає у тому, щоби розкрити характер діяльності українських кооперативів у міжвоєнній Польщі та показати зв'язок цього господарського руху із національними пресовими виданнями.

На початку функціонування Польської держави чинними залишалися пресові закони, ратифіковані ще в австро-угорську добу (1862 р. і доповнений 1863 р. «Закон про пресу») [9, с. 86].

Розвиток української професійної преси був пов'язаний з відбудовою національної кооперативної мережі у міжвоєнній Польщі, якою спочатку займалася створена у 1920 р. організаційна комісія, а в 1921 р. її було перетворено в Крайовий комітет організації кооператив (ККОК).

У 1922 р. Краєвий союз ревізійний перебрав на себе функції керівництва українським кооперативним рухом у Польщі. У 1928 р. він став називатися Ревізійним союзом українських кооперативів.

Місячник РСУК «Кооперативна родина» у популярній формі пропагував ідеї українського національного підприємництва та кооперативного руху. Видавці місячника у самій кооперації, в її теоретичному розумінні схилилися до рочдельського напрямку (цей рух у Європі почався у грудні 1844 р., коли 28 ткачів у англійському місті Рочдель організували кооператив, принципи діяльності якого згодом привели до революції в торгівлі й промисловості). Зачинатель руху А.К.Гауерс будував діяльність кооперативів на наступних засадах: 1) кооператив не повинен купувати і продавати в кредит; 2) дохід, отриманий у результаті торгових операцій слід ділити не за квотою, яка визначалася дольовим внеском, а лише за сумою закупівель, що їх здійснив кожен член [5, с. 94]. Саме принципи, на яких базувався рочдельський рух, в перспективі гарантували економічний успіх кооперативам.

Однак діяльність українських кооперативів та їх успішність була похідною не лише від економічних можливостей підприємств, а й нормативно-правових засад та політичних відносин у Другій Речі Посполитій, в якій діяли ці виробничі та торговельні структури. Водночас саме ця правова база визначала і умови та засади пресових видань.

Матеріальною основою пресових видань була економічна діяльність та фінансовий стан самих кооперативів. Відповідно у міжвоєнній Польщі економічною основою українських видань стали господарські та фінансові структури, де визначальним був національний чинник.

Польський дослідник Т.Коваляк вважає, що для визначення поняття «національна кооперація» слід брати до уваги чотири критерії: 1) формальний критерій – приналежність до національного ревізійного союзу; 2) критерій національної приналежності членів кооперативу; 3) критерій національної приналежності користувачів; 4) критерій національного інтересу [13, с. 4–12].

Відповідно, якщо українські кооперативи діяли в умовах Другої Речі Посполитої, то такі умови для українців були умовами чужого державного утворення (так трактувала суспільно-політичні відносини міжвоєнної Польщі переважна більшість українських партій), то очевидним стає й те, що національна кооперація українців не могла відповідати усім цим критеріям.

Якщо говорити про критерій приналежності до національного ревізійного союзу, то такий формальний критерій був би прийнятим лише у ситуації, коли б усі зацікавлені «національні кооперативи» мали право вільного вибору ревізійного союзу. У випадку з українськими кооперативами, що діяли у Другій Речі Посполитій, така діяльність «національної кооперації» була можливою лише до 1934 р. Відповідно до Закону про кооперативи від 1934 р. РСУК мав право здійснювати діяльність лише на території львівського, станіславівського і тернопільського воєводств. Відповідно, якщо українські кооперативи створювалися поза межами цих трьох воєводств, то

вони належали вже до польських ревізійних союзів, інколи, що траплялося дуже рідко, до змішаних [8, с. 8].

Економічною основою діяльності українських кооперативів у міжвоєнний час стало польське законодавство. Закон про кооперативи Польщі був прийнятий сеймом у жовтні 1920 р. Важливим засадничим положенням цього закону для українців стало збереження у ньому принципу національних ревізійних союзів кооперативів. Фактично це означало для українців, що вони могли будувати кооперативне життя на засадах, визначених ще в австрійський період. У 1909 р. на Освітньо-економічному конгресі у Львові українцям вдалося прийняти такі резолюції: 1) в основу народної самодіяльності в економічній галузі слід покласти ідею демократичної кооперації; 2) кооперативна організація праці, утворюючи центри національного економічного життя, буде становити матеріальну основу для національно-політичного визволення українського народу і для його культурного й економічного розвитку; 3) кооперація, поліпшуючи економічне становище працюючих, тепер закладає одночасно підвалини для зміни в майбутньому існуючого суспільного ладу; 4) кооперативи повинні бути національні; 5) в основу кооперативної системи треба покласти інтереси консумпції [видатки (витрати) домашніх господарств на придбання майна і послуг. – *О.Т.*] [8, с. 8].

Вже закон про кооперативи 1920 р. дозволив українським кооператорам об'єднатися в одну національну структуру «Крайовий Ревізійний Союз». Його діяльність була настільки активною, що він охопив усі території, де проживали українці, і, як зазначають польські дослідники, ламав навіть «сокальський кордон», що відділяв Волинь від Східної Галичини [11, с. 19] (штучно утворений польською владою кордон, який відділяв волинські землі, які входили до колишньої Російської імперії, від галицьких теренів, що були в минулому під владою Австро-Угорщини).

Відновленням української кооперації у міжвоєнній Польщі керував, створений 4 січня 1921 р., Крайовий Комітет Організації Кооперативів (ККОК). Новостворений Комітет займався відновленням передвоєнних кооперативів (передусім, перезатвердженням їх статутів) і організацією нових універсальних спілок та об'єднання їх на рівні повітових і крайових союзів. Виконавчим органом українських кооперативів став Крайовий Союз Ревізійний [1, с. 234].

Головні напрями розвитку української кооперації визначив 9–10 червня 1921 р. у Львові I Крайовий З'їзд Українських Кооперативів. На загальних Зборах Крайового Союзу Ревізійного було обрано керівництво, на чолі з Антоном Гладішовським, який став головою Надзірної Ради Союзу. Через рік після його смерті Раду очолив Юліан Павликовський (виконував ці обов'язки до 1944 р.). У 1922 р. ККОК припинив діяльність, а всі його функції перебрав Крайовий Союз Ревізійний. 12 грудня 1922 р., відповідно до постанови Кооперативної Ради у Варшаві, КСР отримав право ревізії на необмежений час дії [8, с. 8].

У 1924–1926 рр. була проведена реорганізація передвоєнних українських кооперативних централей і остаточно вони набули такого вигляду: «Центросоюз» – централей кооперативів сільськогосподарсько-торговельних загального закупу і збуту; «Маслосоюз» – централей молочарських кооперативів; «Народна торгівля» – централей міських споживчих кооперативів; «Центробанк» – централей кредитових кооперативів.

Одночасно у другій половині 20-х рр. відбулася внутрішня перебудова Крайового Союзу Ревізійного та змінилася його назва на: Ревізійний Союз Українських Кооперативів у Львові (РСУК). Відповідно РСУК були підпорядковані кооперативні структури, які поділялися на три ступені. До третього ступеня належали: «Центросоюз», «Маслосоюз», «Народна торгівля», «Центробанк». Відповідно другий ступінь складали: окружні союзи кооперативів; районні молочарні та відділи «Народної торгівлі». Кооперативами 1-го ступеня були: кооперативи закупівлі і збуту; вершкові станції, що безпосередньо були з'єднані з постачальниками, міські споживчі кооперативи, а також українські банки, «райфайзенки» (кредитні спілки); кооперативи службовців та студентів [8, с. 23–24]. Дана структура організації українських кооперативів проіснувала до 1939 р.

Найвищим органом влади в РСУК були загальні збори членів, які скликалися раз на рік. До компетенції загальних зборів належали вибори президента (так називали голову союзу) і ради РСУК, що складалася з 7 членів, затвердження діяльності ради і дирекції, затвердження бюджету, а також встановлення річного членського внеску. Рада РСУК призначала триособову дирекцію, затверджувала прийнятих дирекцією ревизорів і постійних службовців союзу, санкціонувала найважливіші постанови дирекції і на її пропозицію приймала нових членів [14, с. 39].

Після зміни статуту РСУК у 1936 р., відповідно до вимог зновелізованого в 1934 р. закону про кооперацію, крім вибраних загальними зборами членів ради, до неї увійшли делегат Львівської Хліборобської Палати, а також делегат Товариства «Сільський Господар». В свою чергу голова Ради РСУК як делегат української кооперації став членом державної Кооперативної Ради в Варшаві [1, с. 336–337].

Постійним виконавчим органом Ради РСУК та її зв'язковим з дирекцією, а також в багатьох справах учасником її праці була Президія Ради. До неї належали: голова ради, два його заступники, секретар і скарбник. До компетенції Президії входило: затвердження принципів управління для дирекції, а також службових обов'язків для працівників союзу, затвердження пропозицій дирекції про прийняття нових постійних працівників РСУК, прийняття рішень про приналежність союзівських кооперативів до відповідних центральної кооперації, визначення щорічного розміру вступного внеску для членів-кооперативів, скликання кооперативних з'їздів і конференцій, прийняття до відома ревізійних звітів про діяльність кооперативних централей, залагодження непорозумінь між союзівськими кооперативами та їх органами. Натомість всі найважливіші рішення в РСУК приймалися спільно президією та дирекцією [1, с. 337].

Вся внутрішня виконавча праця в РСУК було розподілена між відділами і створеними при них рефератами. Трьома головними відділами керували члени дирекції, відповідальні колегіально за цілісність справ. В структурі РСУК були такі відділи: I. Фінансово-адміністративний; II. Ревізійний; III. Організаційний; IV. Юридичний.

Тісна співпраця РСУК з усіма фаховими центрами та всіма іншими кооперативними установами створювала умови для планової роботи всіх секторів української кооперації. Основні напрямки розвитку всієї української кооперації затверджувалися на річних зборах РСУК у вигляді резолюцій, а у важливіших справах на загальних зборах РСУК.

У 1938 р. в РСУК працювало 112 осіб (не враховуючи вчителів кооперативного ліцею та кооперативних курсів, співробітників редакцій і т.ін.), з чого в Організацій-

ному Відділу – 19, в Ревізійному – 53 (в т.ч. 50 ревізорів), в Юридичному – 4 і в Адміністративному – 36. Бюджетні витрати РСУК в 1938 р. становили разом 581.665 зл. [1, с. 349–350].

Діяльність РСУК регламентувала роботу пресових видань, таких як: «Кооперативна республіка», «Кооперативна родина», «Кооперативний вістник», «Кредитова кооперація», «Центрореклама. Журнал української реклами», «Сільський господар» та ін.

У перспективі, у кінці 30-х рр. кооперативний рух та принципи виробничої організації такого типу стали основою заснування промислових підприємств, які організовувалися фактично на кооперативних засадах. Передовсім це стосувалося підприємств такого типу: цегельні, виготовлення цементної черепиці та інших виробів із цементу, які мали широке застосування у сільському будівництві, олієні, млинів і масарень [11, с. 3–4].

Дослідник М. Сич зазначає: «Як цікаву подробицю можна подати факт, що наприкінці тридцятих років створено перші, ще експериментальні, українські кооперативи здоров'я. В 1939 р. діяли 3 такі кооперативи [6, с. 54].

Наприкінці 1939 р. при українських кооперативах існувало вже 136 фабрик, що діяли в таких секторах промисловості: металообробній – 1, хімічній – 33; мінеральній – 49; деревообробній – 6; паперовій – 2; текстильній – 7; шкіряній – 2; споживчій – 23. Обороти цих підприємств на кінець 1936 р. склали 4.274.118 зл., а разом з молочарнями (9.124.880 зл.) – 12.398.398 зл. [11, с. 3–7].

Розвиток кооперативного руху вимагав відповідної професійної освіти, а тому одним із завдань став випуск національних підручників. Значна кількість рекламних оголошень в пресі була присвячена рекламі підручників для кооперативної освіти: кооперативних курсів і самоосвіти. Повідомлялося, що вийшли з друку: К.Коберського «Економіка українських земель під Польщею (начерк економічної географії). – Львів, 1928. – Ч.І; Б. Матроса «Кооперативна ревізія». – Львів, 1928; Гірш-Коберського «Сучасна організація торгівлі». – Львів, 1928. Книжки можна було замовити у Ревізійному Союзі українських кооперативів у Львові на вул. Словацького, 14 / III поверх [4, с. 377].

У самому кооперативному керівництві створилася така ситуація, що у 1937 р. загальні збори РСУК визнали за необхідне створити окремий фонд для розвитку вітчизняної промисловості [7, с. 3–7].

Активізація українського кооперативного руху, що фактично вилилася у його перетворення та вдосконалення на новій промисловій основі, викликала протидію і негативну реакцію з боку як польської та єврейської громадськості, так і промисловців цих національностей.

Окремі українські видання досить критично реагували на процеси, які відбувалися в кооперативному русі, розвитку якого заважала монополізація і тиск промислово-фінансових груп. У виданні «Кооперативна республіка» зазначалося: «Прийшла доба картелів і трестів, система, яка виникла так само стихійно, як система вільної конкуренції і яка являється прямим її запереченням. На місце «вільної» конкуренції приходять змова підприємців щодо цін, змова щодо способів виробництва, злиття підприємств у великі, всемогутні концерни і трести. Йде щось нове, гігантське, страшне, прошибаюче слово монополія!» [3, с. 163].

У «Кооперативній республіці» друкувалися оголошення і з політичним підтекстом і під гаслом «Свій до свого і по своє!». Це гасло активно починають пропагувати українські кооперативи. Зокрема, його ми зустрічаємо у рекламі дзвонів: «Одинока українська відливарня дзвонів Мих. Брилинського». Вказувалася адреса: Львів-Замарстинів, вул. св. Михайла, 14, а від 1 травня ц.р. Львів, вул. Замарстинівська, 41, власний дім. Далі йшлося про зміст роботи майстерні: «Відливає нові дзвони з чистого металу як також купує старі, розбиті дзвони і на жадання переливає на нові». Подавалася також інформація про те, що оплата може проводитися через вигідний кредит. – «Сплати на догідні рати!» [3, с. 195].

Економічний конфлікт, який відображався і в політичній сфері, розгортався ще й тому, що від середини 30-х рр. українці ще активніше культивували гасло господарського патріотизму «Свій до свого». «[...] Гасло «свій до свого». Воно спасенне, коли річ іде про те, щоб українець купував в українця та домагався українського товару, але воно однозначно небезпечне, бо каже й іншим народам у краю проповідувати й собі те саме та таким робом оминати українське виробництво, навіть українські перетвори сільсько-господарських плодів, а у відплату – стосувати також відповідну господарську політику» [2, с. 5].

Таким чином, економічне зростання українських кооперативів, а до 1939 р. їх кількість вже складала 3455, майно оцінювалося у 22,9 млн. зл., а у рамках кооперативів перебувало майже 709 тис. осіб [11, с. 8] стало вагомим чинником у фінансово-господарському житті міжвоєнної Польщі. Економічне зростання української кооперації вело й до зміцнення українців у політичному житті Польщі.

Отже, українська кооперація Галичини у міжвоєнній Польщі стала невід'ємною частиною національного суспільно-політичного, господарсько-економічного та культурного життя у краї. Основою ідеології українського кооперативного руху стала орієнтація на перетворення господарсько-економічних організацій в осередки національного руху, які повинні були створити економічний фундамент самостійного розвитку нації в умовах Польської держави, і в такий спосіб підготувати населення до боротьби за державну незалежність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І.Витанович. – Нью-Йорк, 1964.
2. Гроші з села до села // Господарсько-кооперативний Часопис. – 1939. – Ч. 30–31. – 30 липня.
3. Кооперативна республіка. Економічно-суспільний місячник (Львів). – 1928. – Ч. 4. – 5 квітня.
4. Кооперативна республіка. – 1928. – Ч. 7–8. – Липень–серпень.
5. Кость С. Нариси з історії західноукраїнської преси першої половини ХХ ст. (Структура. Частина друга) / С.Кость. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002.
6. Перший з'їзд кооперативів здоров'я // Кооперативна Республіка. – 193. – Ч.6.
7. Раковський Р. Творім фонд господарської розбудови / Р.Раковський // Господарсько-кооперативний Часопис. – 1937. – Ч. 43. – 3 жовтня. – С. 3–7.

8. Сич М. Українська кооперація в Галичині під час II світової війни / М.Сич. – Львів : НТШ, 2000.
9. Сніцарчук Л.В. Українська преса Галичини (1919–1939 рр.) і журналістикознавчий дискурс: монографія / Л.В. Сніцарчук ; НАН України, ЛННБУ ім. В.Стефаника, Відділення «Науково-дослідний центр періодики». – Львів, 2009.
10. Струк З.І. Українські виробничо-торгівельні кооперативи в Західній Україні (1921–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / З.І. Струк. – Львів, 2001. – 18 с.
11. Федак І. Наше кооперативне виробництво // Господарсько-кооперативний Часопис / І.Федак. – 1939. – Ч. 40. – 4 жовтня. – С. 3–4.
12. Федак І. Промислова діяльність кооперативів РСУК в 1936 р. / І.Федак // Господарсько-кооперативний Часопис / І.Федак. – 1937. – Ч. 43. – С. 3–7.
13. Шміло О.П. Українська молочарська кооперація Галичина у міжвоєнній Польщі (1921–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.П.Шміло. – Львів, 2006. – 19 с.
14. Kowalak T. Uwagi w sprawie pojęcia narodowości spółdzielni na przykładzie województwa pomorskiego (1920–1939) / T.Kowalak. – Warszawa, 1965.
15. Stasiw T. Ukraiński ruch spółdzielczy w Polsce / T.Stasiw. – Warszawa, 1935.

HISTORICAL-LEGAL AND ECONOMIC-FINANCIAL CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN PROFESSIONAL PRESS IN INTERMILITARY POLAND (1918–1939)

Iryna Nironovich

*Ivan Franko National University of Lviv
Generala Chuprynky str. 49, Lviv, 79044, Ukraine
e-mail: nironovych@ukr.net*

The article deals with social and political conditions of Ukrainian cooperation's development in the Second Polish Republic and the legal framework of national economic structures and their pressing issues. The author displays Ukrainian cooperation in the context of transformation of economic organizations into the branches of national movement.

Key words: Ukrainian cooperation, press release, interwar Poland, legal bases.